

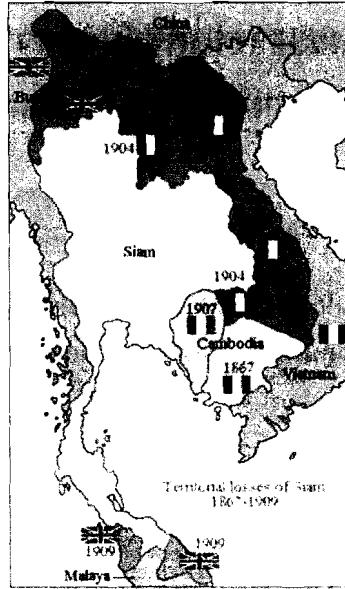
การเจริญพระราชไมตรีกับจักรวรรดิรัสเซีย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รมย์ ภิรมนตรี*

ความจำเป็นในการเจริญพระราชไมตรีกับจักรวรรดิรัสเซีย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีมูลเหตุจากหลายด้าน ทั้งด้านความมั่นคง ความสัมพันธ์ส่วนพระองค์และการนำวิทยาการของตะวันตกมาพัฒนาประเทศ โดยความจำเป็นเร่งด่วนที่สุดในช่วงเวลานั้นคือความจำเป็นด้านความมั่นคง ที่อยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการสูญเสียอธิปไตยให้แก่มหาอำนาจตะวันตก จึงต้องทรงใช้ความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ ที่ทรงได้วางรากฐานเอาไว้ในระหว่างการเสด็จพระราชดำเนินเยือนพระราชอาณาจักรสยามของมกุฎราชกุมารนิโคลัส อเล็กซานโดรวิช (Nikolas Aleksandrovich) แห่งจักรวรรดิรัสเซีย มาช่วยลดกระแสดันของมหาอำนาจนักล่าอาณานิคม ส่วนความจำเป็นด้านการนำวิทยาการมาพัฒนาประเทศนั้น ในกรณีของการเจริญพระราชไมตรีกับจักรวรรดิรัสเซียเป็นผลที่เกิดขึ้นในภายหลัง

ความไม่มั่นคงของราชอาณาจักรสยามนั้นได้เกิดขึ้นทั้งก่อนและหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436 หรือ ค.ศ. 1893) จากการที่สยามถูกอังกฤษและฝรั่งเศสกดดันให้ต้องจับอาวุธขึ้นต่อสู้กับมหาอำนาจ เพื่อที่มหาอำนาจจะใช้อ้างเป็นเหตุผลเข้ายึดครองดินแดนของสยาม

*อาจารย์ ดร.ประจำภาควิชาภาษาตะวันตก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการศูนย์รัสเซียศึกษาแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และผู้อำนวยการหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สหสาขาวิชานานาชาติ) รัสเซียศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากความกดดันดังกล่าวทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงดำเนินนโยบายต่างประเทศ ด้วยการนำรัสเซียเข้ามาคานอำนาจกับมหาอำนาจตะวันตก โดยเริ่มต้นจากการใช้ความพยายามในการที่จะทำข้อตกลงว่าด้วยการค้ากับรัสเซีย และการเชิญมกุฎราชกุมารนิโคลัส อเล็กซานโดรวิชแห่งจักรวรรดิรัสเซียเสด็จพระราชดำเนินเยือนราชอาณาจักรสยาม ถึงแม้ว่าความพยายามแรกจะไม่ได้รับการตอบสนอง และความพยายามที่สองก็ถูกขัดขวางทุกวิถีทางจากอังกฤษ ในฐานะมหาอำนาจในภูมิภาค “ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากในสยาม เมื่อรู้ว่าซาเรวิตซ์จะมาเยือนกรุงเทพฯ ถึงกับปล่อยข่าวโคมลอยในหน้าหนังสือพิมพ์ว่ามีอหิวาตกโรคระบาดอยู่ที่นั่น เพื่อปลุกปั่นว่าไม่ปลอดภัยที่จะมากรุงเทพฯ”¹

¹ ไกรฤกษ์ นานา, เบื้องหลังการเยือนกรุงสยามของมกุฎราชกุมารรัสเซีย มติการเมืองใหม่สมัยรัชการที่ 5, กรุงเทพฯ: มติชน, 2552.

การทุ่มเทพยายามที่มีอยู่เพื่อการต้อนรับพระราชอาคันตุกะอย่างสมพระเกียรติเพื่อให้ทรงซาบซึ้งในพระราชไมตรีนั้น ก็ประสบความสำเร็จตามพระราชประสงค์ในระดับหนึ่ง ซึ่งนับเป็นความจำเป็นที่สยามพึงปฏิบัติเป็นอย่างยิ่งในช่วงเวลานั้น และเป็นพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างแท้จริงที่ทรงมีวิเทโศบายดังกล่าว ดังที่คณะตามบทบันทึกของสมเด็จพระยาธรรมาดราชานุภาพ ความว่า “เป็นความยินดีที่เห็นได้แก่พระราชทรัพย์และพระราชอุตสาหะที่ได้ออกไปในการรับชารวิตซ์ไม่ขาดทุนเลย”²

จากรายงานของอา. แอ้ม วิวอดเซฟ กงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์ ถึงกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย เกี่ยวกับการเสด็จพระราชดำเนินเยือนพระราชอาณาจักรสยามของมกุฎราชกุมารนิโคลัส อเล็กซานโดรวิชแห่งจักรวรรดิรัสเซีย ระหว่างวันที่ 7-13 มีนาคม พ.ศ. 1891 เมื่อวันที่ 20 มีนาคม ค.ศ. 1891 มีความตอนหนึ่งว่า (การเสด็จพระราชดำเนินเยือนพระราชอาณาจักรสยามของมกุฎราชกุมารนิโคลัส) “ซึ่งไม่เป็นที่พอใจของชาวอังกฤษเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากประเทศอังกฤษพยายามที่จะให้อิทธิพลของประเทศอื่นๆ หมดไปจากภูมิภาคตะวันออก” และในรายงานถึงกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียเกี่ยวกับการที่สยามขอทำสนธิสัญญาทางการค้ากับรัสเซียเมื่อวันที่ 21 มีนาคม ค.ศ. 1891 อา. แอ้ม วิวอดเซฟ ได้ให้ข้อเสนอแนะแก่ทางรัฐบาลรัสเซียว่า “สยามเป็นฝ่ายที่จะได้รับผลประโยชน์จากข้อตกลงเพียงฝ่ายเดียว และการที่สยามต้องการทำสนธิสัญญาก็เพียงเพื่อให้มีผู้ปกป้องคุ้มครองเมื่อเกิดความจำเป็นเท่านั้น” นอกจากนี้ ในรายงานลงวันที่ 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1891 เขายังได้กล่าวถึงภัยของการล่าอาณานิคมที่กำลังคุกคามสยามว่า “ในรายงานของข้าพเจ้าฉบับหนึ่ง ข้าพเจ้าได้รายงานถึงสถานการณ์ในราชอาณาจักรสยาม ความสำเร็จของสยามที่เกิดจากการพัฒนาที่ถูกต้อง ความก้าวหน้าด้านการเงิน การคลัง ตลอดจนความ

² สมเด็จพระยาธรรมาดราชานุภาพเสด็จทวีปยุโรป พ.ศ. 2434. พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.จ.ดิศฐานุวัตติ ดิศกุล พ.ศ. 2511.

สำเร็จยิ่งๆ ขึ้นไปตามลำดับบนเส้นทางแห่งความเจริญรุ่งเรืองทั้งปวงขึ้นอยู่กับ การรักษาสันติภาพ แต่สันติภาพดังกล่าวได้ถูกคุกคามจากฝ่ายฝรั่งเศสอย่าง รุนแรง”³

การดำเนินนโยบายต่างประเทศดังกล่าวแม้จะประสบความสำเร็จบ้าง เพราะในอีก 2 ปีต่อมาได้เกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ขึ้น แต่ถึงกระนั้นความ สำเร็จก็มีความชัดเจน ซึ่งเห็นได้จากการที่รัสเซียได้ส่งอุปทูตมาประจำที่บางกอก ในปีต่อมา หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน เยือนรัสเซีย จากร่างคำสั่งลับของกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียซึ่งพระเจ้า ชาร์นโคโลสที่ 2 ทรงเห็นชอบ (มีหมายเหตุของพระเจ้าชาร์นโคโลสที่ 2 ในหน้าที่ 12 ว่า: ดีมาก!) ถึง อา.เย. โอลารอฟสกี อุปทูตรัสเซียประจำบางกอก ลงวันที่ 21 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1898 ได้สะท้อนความสำเร็จดังกล่าวตั้งข้อความต่อไปนี้

“...การทะเลาะกันระหว่างรัฐบาลสยามกับฝรั่งเศส จากการที่ฝรั่งเศส ตีความอย่างไม่ยุติธรรมอย่างเห็นได้ชัดของความตกลงที่ทำกับราชอาณาจักรใน ค.ศ. 1893 หลังจากที่ได้รับชัยชนะจากการปะทะกันของเรือลาดตระเวนฝรั่งเศส สองลำกับกองเรือรบของสยาม อำนาจของข้อตกลงนี้ได้รับการรับรองโดย คำประกาศซึ่งแลกเปลี่ยนกับอังกฤษใน ค.ศ. 1896 และเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดของ ข้อตกลงนี้ ประกอบด้วยการรับรองว่าแม่น้ำโขงเป็นพรมแดนประเทศกันระหว่าง ดินแดนที่เป็นกรรมสิทธิ์ของฝรั่งเศสและสยาม ในการนี้ห้ามราชอาณาจักรสร้าง ป้อมปราการและมีทหารชายแดนไว้ในแนวที่วางมีความกว้าง 25 กิโลเมตรไป ตลอดแนวฝั่งขวาของแม่น้ำ การกำจัดสิทธิสูงสุดของพระมหากษัตริย์เช่นนี้ เป็นการตีความโดยชาวฝรั่งเศส เพื่อประโยชน์ของตนและในทางปฏิบัติพวกเขา พยายามทุกวิถีทางที่จะกำหนดอำนาจสูงสุดของตนในเขตนี้ นอกจากนี้แล้ว

³ หนังสือของอา.เอ็ม. วียวอตเซฟ กงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์ถึงกระทรวงการ ต่างประเทศรัสเซีย ลงวันที่ 15 กรกฎาคม ค.ศ. 1891, หอจดหมายเหตุการเมืองระหว่างประเทศ จักรวรรดิรัสเซีย หมวดญี่ปุ่น หมายเลขแฟ้มเอกสาร 1795, หน้า 61-65, (ต้นฉบับภาษารัสเซีย) ใน หนังสือ 100 ปี ความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.

พวกเขายังอ้างสิทธิในเขตหลวงพระบาง ซึ่งเป็นเขตที่มั่งคั่งและอุดมสมบูรณ์เป็นอันมาก เนื่องจากเขตนี้ครั้งหนึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของอันนัม ซึ่งเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส ปัญหานี้มีความสำคัญซึ่งหากตระหนักว่าการยินยอมใดๆ ก็ตามในกรณีนี้เป็นแบบอย่างซึ่งจะทำให้มีการยึดถือเป็นหลักปฏิบัติอันชอบธรรมในการยึดครองและอ้างสิทธิในพื้นที่อื่นๆ ต่อไปในอนาคต ท้ายที่สุด หลังการทำความตกลง ค.ศ. 1893 บรรดาผู้แทนกงสุลฝรั่งเศสเริ่มให้ความอนุเคราะห์คนของฝรั่งเศสหรือถ้าจะกล่าวให้ชัดเจนกว่าคือ การนำชื่อของคนที่มีสัญชาติสยามแท้ๆ เป็นจำนวนมากเขียนลงในบัญชีรายชื่อของคนในบังคับของสาธารณรัฐฝรั่งเศส โดยอ้างว่าพวกเขาเป็นญาติกับชาวพื้นเมืองซึ่งแยกออกไปอยู่ในเขตของฝรั่งเศส พฤติการณ์เช่นนี้ทำลายอำนาจของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นอย่างมาก สร้างความยากลำบากอย่างยิ่งในการรับภาระเกี่ยวกับพิจารณาคดี ปัญหาเกี่ยวกับการเกณฑ์ทหาร และที่สำคัญคือทำให้ฝรั่งเศสมีพื้นฐานอันถาวรในการแทรกแซงกิจการภายใน สร้างความกดดัน และพยายามทำให้รัฐบาลสยามตกอยู่ใต้อิทธิพลของตน

ความเข้าใจผิดทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นเกี่ยวกับกรณีนี้กล่าวถึงข้างต้นนี้มองไม่เห็นข้อยุติ เพราะไม่มีใครใส่ใจคำร้องและคำอธิบายของสยาม และดูเหมือนว่ารัฐบาลฝรั่งเศสจะไม่รีบเร่งแก้ไขปัญหาความสัมพันธ์ของตนกับราชอาณาจักรสยามให้เด็ดขาดตามมาตราที่ 5 ซึ่งได้กำหนดไว้ในข้อตกลง ค.ศ. 1893 และลงมือกำหนดระเบียบทางด้านตุลาการและกฎหมายเกี่ยวกับการค้าในบริเวณพรมแดนและเริ่มลงมือทบทวนข้อตกลง ค.ศ. 1856 ด้วยเช่นกัน ราวกับจะรักษาความไม่ชัดเจนในภารกิจทั้งหมดดังกล่าวโดยเจตนา เพื่อจะใช้เหตุการณ์เหล่านี้เพื่อผลประโยชน์ของนโยบายของตน นอกจากนี้ชาวฝรั่งเศสยังดำเนินการเข้ายึดครองจังหวัดที่ติดกันของสยามที่ยึดครองไว้ตั้งแต่ช่วง ค.ศ. 1891 คือพระตะบอง อังกอร์ และซิมบุน การที่ฝรั่งเศสยังยึดครองสามจังหวัดนี้ ทำให้ฝรั่งเศสยังคงมีเครื่องมือที่สำคัญมากอยู่ในมือที่จะใช้กดดันรัฐบาลท้องถิ่น

ในด้านอื่น อังกฤษไม่หยุดขยายความต้องการของตนเข้าไปตลอดแหลมมลายู ซึ่งยอมรับเป็นข้าที่จงรักภักดีใต้อำนาจของสยาม และไม่มีข้อสงสัยอย่าง

แน่นอนว่า การกระทำเช่นนี้ของฝรั่งเศสทำให้คณะรัฐบาลลอนดอนมีเหตุผลเพียงพอที่จะกระทำตามทิศทางที่กำหนดไว้ข้างต้น และทำให้ฐานะของตนในบรรดาประเทศที่ตั้งอยู่ใกล้กับเส้นทางคมนาคมสำคัญทางทะเลของยุโรปกับตะวันออกไกลเข้มแข็งขึ้น ความพยายามเข้าครอบครองมะลักกายังมีความสำคัญยิ่งขึ้นหากคำนึงถึงความเป็นไปได้ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตในการขุดคลองทะเลคูคอคอดกระเนื่องจากคลองสายนี้ไม่เพียงแต่จะย่นระยะทางในการคมนาคมระหว่างประเทศที่กล่าวถึงแล้วเท่านั้น แต่ยังมีค่ามากในแง่การคมนาคมภายในท้องถิ่นที่สะดวกสบายยิ่งขึ้น แสดงให้เห็นผลประโยชน์ที่สำคัญ ซึ่งสหราชอาณาจักรจะได้รับจากประเทศเหล่านี้ได้อย่างชัดเจน

จากสิ่งที่เล่ามาทั้งหมดนี้ สถานการณ์ปัจจุบันของสยามจากการที่ทั้งสองฝ่ายค่อยๆ บีบคั้นสยามนับว่าเป็นภาพที่น่าเศร้าซึ่งปรากฏอย่างแจ่มชัดที่สุด ศัตรูที่น่ากลัวกระทำสิ่งที่ให้บรรลุมุ่งหมายที่ได้วางไว้ โดยไม่ยอมความรุนแรงนั้นคือ จุดความมั่งคั่งที่สุดของกลุ่มแม่น้ำอย่างค่อยเป็นค่อยไปและน่าแคลงใจว่าในอนาคตอันใกล้นี้ คู่แข่งที่กล้าหาญกว่าและมีความตั้งใจกว่าสยามจะฉวยโอกาสเพื่อที่จะปฏิบัติตามความมุ่งหมายอันหิวกระหายของตน

ประมุขแห่งราชอาณาจักรซึ่งทรงเป็นผู้มีการศึกษา มีความคิดก้าวหน้า และต้องการพัฒนาประเทศ ทรงเล็งเห็นอันตรายที่มีต่อประเทศของพระองค์ เนื่องจากการต่อสู้ที่ไม่เท่าเทียมกันกับบรรดาประเทศเพื่อนบ้าน และต้องแสวงหาการสนับสนุนจากภายนอกอย่างน้อยก็เป็นด้านคุณธรรมซึ่งอาจจะแบ่งเบาภาระของสยามในการรักษาลิขิตโดยของตนและปฏิบัติตามวิถีทางความเจริญและก้าวหน้าอย่างสันติตามที่ทรงตั้งพระทัยไว้

ในกรณีแวดล้อมเหล่านี้ ตามทฤษฎีของสยามเป็นธรรมดาที่หันเข้าหาจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่ทางเหนือ ซึ่งมีเอเชียทั้งหมดอยู่ตอนล่างของจักรวรรดินี้ ขณะที่ฟังเสียงอันทรงอำนาจของเราและเข้าใจความสำคัญของภาระหน้าที่ทางด้านวัฒนธรรมของรัสเซีย ซึ่งในสายตาของตะวันออกทั้งหมดรัสเซียเป็นผู้ถือหลักการสูงสุดความยุติธรรมและความเป็นธรรมในนโยบายการต่อต้านการยึด

ครองและการบังคับขู่เข็ญที่ตะวันตกซึ่งพัฒนาแล้วใช้อย่างสม่ำเสมอ

ทั้งหมดนี้เป็นกรอธิบายการเอนเอียงของสยามเข้าหารัสเซียและ ความรู้สึกเชื่อมั่นอย่างเปิดเผยฉันมิตรที่พระมหากษัตริย์จุฬาลงกรณ์ทรง แสดงออก การแสดงความรู้สึกนี้ได้รับการสนองตอบด้วยน้ำพระทัยเมตตา ของสมเด็จพระจักรพรรดิของเรา และทำให้เป็นที่มาของการส่งผู้แทนทาง การทูตของรัสเซียมาประจำราชสำนักที่บางกอกโดยทันที

ความสำคัญของการสนับสนุนทางด้านคุณธรรมของรัสเซีย แม้ว่าจะ คลุมเครือแต่มีอยู่แล้วในสยามก่อนหน้านี้ และสยามเคยพยายามสร้างความ สัมพันธ์โดยตรงกับพวกเราโดยไม่ละอาย

ด้วยเหตุนี้ใน ค.ศ. 1865 กงสุลสยามประจำสิงคโปร์แจ้งความจำนงของ รัฐบาลของตนแก่รองกงสุลประจำเมืองท่าของเราแห่งนี้เกี่ยวกับเรื่องการทำ ความตกลงทางการค้ากับเรา หลัง ค.ศ. 1882 ได้แจ้งความประสงค์เดียวกันนี้แก่ หัวหน้ากองเรือรบประจำมหาสมุทรแปซิฟิกระหว่างที่แวะที่สยาม หลังจากนั้น รัฐบาลสยามได้ขอร้องให้แจ้งเกี่ยวกับการรับมติเรื่องการจัดทำประกาศแก่พลเรือ เอกของเราโดยผ่านกงสุลใหญ่สหรัฐอเมริกาเหนือ

แต่แรงกระตุ้นอันยิ่งใหญ่ซึ่งเร่งเร้าความเอนเอียงของสยามมาเข้าฝ่าย รัสเซียได้เกิดการตั้งอาครราชสำนักสยาม โดยสมเด็จพระจักรพรรดิ ของเราในฐานะผู้สืบราชบัลลังก์รัสเซียใน ค.ศ. 1891 ในช่วงเวลาที่เสด็จ พระราชดำเนินไปตะวันออกไกล การถวายการต้อนรับแก่พระองค์อย่างเป็นทางการ ของพระมหากษัตริย์จุฬาลงกรณ์ และพลเมืองทั้งประเทศอย่างฉัน มิตรที่จริงใจ และถวายการเอาใจใส่อย่างยิ่ง เป็นการแสดงความเคารพ อย่างสำนึกในบุญคุณซึ่งพระมหากษัตริย์พร้อมด้วยไพร่ฟ้าทั้งหมดของ พระองค์ที่มาในฐานะแขกชั้นสูงต้องการถวายให้กับพระเจ้าซาร์แห่งรัสเซีย และประเทศรัสเซีย ซึ่งมีอิทธิพลในทางที่ติดต่อกระแสเหตุการณ์โลกตลอดเวลา

นับแต่นั้นมาพระมหากษัตริย์ทรงแสดงให้เห็นถึงพระราชไมตรีของ พระองค์ที่ทรงมีต่อสมเด็จพระจักรพรรดิตลอดเวลาที่โอกาสอำนวย และครั้งหลัง สุดการเสด็จเยือนพระราชสำนักรัสเซียของพระองค์ซึ่งมีขึ้นเมื่อฤดูร้อนปีที่แล้ว

อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่แสดงถึงแนวคิดดังกล่าว

สิ่งที่กล่าวมาทั้งหมด คาดว่าจะเพียงพอต่อการกำหนดลักษณะของการสถาปนาความสัมพันธ์ในเวลาเดียวกับสยามได้อย่างเต็มที่และในฐานะที่ท่านต้องรับภาระดังกล่าวในการเดินทางมาบางกอกครั้งนี้

การกระทำทุกอย่างของท่านต้องสะท้อนให้เห็นถึงน้ำพระทัยอันเมตตากรุณาของสมเด็จพระจักรพรรดิที่ทรงมีต่อพระมหากษัตริย์เป็นส่วนพระองค์ และต่อชะตากรรมของราษฎรที่พระองค์ปกครอง การกระทำของท่านต้องตอบสนองความจริงใจและไม่ตรีจิตซึ่งประเทศสยามถือเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ของตนกับรัสเซียเช่นเดียวกัน การกระทำของท่านไม่ควรจะเป็นไปเพื่อแสวงหาผลประโยชน์และไม่ควรพยายามที่จะให้ได้มาซึ่งการได้เปรียบ ท้ายที่สุดการกระทำของท่านต้องสนองตอบความต้องการของสยาม ซึ่งต้องการความเอาใจใส่ต่อผลประโยชน์ของเขาจากรัสเซียและต้องการให้รัสเซียให้การสนับสนุนด้านคุณธรรมที่จำเป็นในการต่อสู้อันไม่เท่าเทียมกันระหว่างสยามกับบรรดาเพื่อนบ้านที่เข้มแข็ง

หากท่านตั้งอยู่บนพื้นฐานนี้ ท่านจะได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระมหากษัตริย์และเหล่าที่ปรึกษาของพระองค์ได้ไม่ยากและในสยามจะมีฐานะอันมีเกียรติและอิทธิพลของผู้แทนของประเทศมหาอำนาจอันยิ่งใหญ่ ซึ่งรู้จักพลังของตนเองและความสำคัญของนโยบายอันแข็งแกร่งและตรงไปตรงมา

ไม่ต้องสงสัยเลยว่า การอยู่ในฐานะเช่นนี้ท่านจะมีโอกาสเต็มที่จะมีบทบาทในทางที่ดีไม่เพียงต่อความสัมพันธ์ของฝรั่งเศสและอังกฤษต่อสยามเท่านั้น หากท่านยังมีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ระหว่างมหาอำนาจทั้งสองประเทศอีกด้วย นอกจากนี้ท่านยังอาจใช้อิทธิพลนี้เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองของเราได้โดยง่ายด้วย

สุดท้ายนี้ ข้าพเจ้าถือเป็นหน้าที่ที่จะอธิบายเล็กน้อยเกี่ยวกับลักษณะพิเศษของฐานะของท่านในสยามคือ เท่าที่เราไม่มีสนธิสัญญาใดๆ กับประเทศนี้ ดังนั้นในการติดต่อกันระหว่างท่านกับรัฐบาลสยาม ท่านจึงไม่มีสิทธิดำเนินงานทางการทูตในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของเรา

ในสายตาของเราสถานการณ์เช่นนี้ไม่มีความจำเป็นสำหรับเรานัก เพราะพระมหากษัตริย์ก็ทรงมีสัมพันธ์ไมตรีกับเราอยู่แล้ว และถ้ามองการกระทำของท่านก็จะมีลักษณะที่แสดงถึงเจตนาดีเช่นกัน ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วดูเหมือนว่าไม่ควรจะสงสัยว่าหากมีความจำเป็นรัฐบาลสยามจะเต็มใจในการแก้ไขปัญหาก็อาจจะเกิดขึ้นได้เพื่อผลประโยชน์ของเรา นอกจากนี้ เราจะทำสนธิสัญญากับสยามได้ในเร็ววันนี้ได้โดยไม่ยากนัก โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะกำหนดหลักการสำคัญของความสัมพันธ์ของเรากับสยาม เพราะเหตุนี้ ท่านจำเป็นต้องศึกษาสิทธิตามสนธิสัญญาของประเทศอื่นๆ โดยละเอียด และเสนอข้อคิดเห็นอย่างละเอียดของท่านเกี่ยวกับลักษณะและสาระของสนธิสัญญา ซึ่งเราควรจะกระทำร่วมกับราชอาณาจักรสยามให้กระทรวงการต่างประเทศของสมเด็จพระจักรพรรดิพิจารณา ก่อนทำที่อื่นๆ ของเราต่อปัญหาดังกล่าวที่ต่างไปจากนี้ อาจจะทำให้ความสัมพันธ์ของสยามต่อเราเย็นชาลงตั้งแต่นาทีแรกที่ท่านเหยียบแผ่นดินสยาม ซึ่งสิ่งนี้จะส่งผลเสียต่อการได้รับผลประโยชน์ทางการเมืองของเรา ในทางตรงกันข้ามเราควรพยายามที่จะรักษามิตรภาพอย่างจริงจังกับประเทศสยามอย่างสุดความสามารถ”⁴

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ยืนยันเจตนารมณ์ของการเสด็จพระราชดำเนินเพื่อการเจริญพระราชไมตรีกับจักรวรรดิรัสเซียคือบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงบันทึกไว้ในปี พ.ศ. 2434 ความว่า “มูลเหตุของการเดินทางครั้งนี้ก็มีเหตุผลทางการเมืองเป็นปัจจัยสำคัญของการเสด็จ ซึ่งจะพลิกโฉมการเมืองของประเทศสยามไปสู่ “ทิศทางใหม่” ที่มีรัสเซียเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยนับจากนี้ไป”⁵

⁴ หนังสือของอา.เย โอลารอฟสกี อุปทูตรัสเซียประจำบางกอก ถึงกระทรวงการต่างประเทศรัสเซีย ลงวันที่ 21 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1898, ทอจดหมายเหตุการเมืองระหว่างประเทศ จักรวรรดิรัสเซีย หมวดจีน หมายเลขแฟ้มเอกสาร 103 หน้า 3-21 (ต้นฉบับภาษารัสเซีย) ในหนังสือ 100 ปี ความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์.

⁵ อ้างแล้ว.

เหตุผลต่อเนื่องซึ่งในทางปฏิบัติต้องดำเนินการเป็นเหตุผลหลักที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้ในการเจริญพระราชไมตรีกับ จักรวรรดิรัสเซียคือเหตุผลด้านความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ โดยความสัมพันธ์ที่ แน่นแฟ้นดังกล่าวได้เริ่มขึ้นจากการถวายการรับเสด็จการเสด็จพระราชดำเนินเยือน พระราชอาณาจักรสยามของมกุฎราชกุมารนิโคลัส อเล็กซานโดรวิชแห่ง จักรวรรดิรัสเซียอย่างยิ่งใหญ่สมพระเกียรติซึ่งทำให้เกิดความผูกพันทางพระราช ทฤทัย ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน ประพาสจักรวรรดิรัสเซีย ก็ได้รับการถวายการต้อนรับอย่างยิ่งใหญ่สมพระเกียรติ เช่นกัน อีกทั้งยังได้กระชับความสัมพันธ์ส่วนพระองค์และพระราชวงศ์ให้ แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เห็นได้จากพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถความว่า สมเด็จพระพันปีหลวงของรัสเซีย (พระชนนีของสมเด็จพระจักรพรรดิ) ทรงรับ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชบุตร และจากจดหมายเหตุ เสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116 บันทึกโดย พระยาศรีสหเทพ (เล็ง วิริยศิริ) ได้ กล่าวถึงความมีพระราชทฤทัยที่ผูกพันของสองราชวงศ์ซึ่งได้ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทูลลาพระชนนีของสมเด็จพระ จักรพรรดิว่า “...พอได้เวลาที่จะเสด็จกลับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทูล ลาเอมเปรสพระชนนี เอมเปรสพระชนนีทรงจุมพิตพระปรางพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวแล้วพระราชทานพระปรางให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุมพิตและพระราชทานพรแสดงพระราชทฤทัยเมตตาอาลัยในพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างว่าเป็นพระราชบุตร มิได้มีความรังเกียจอย่างใด เลย เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชและพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าจิร ประวัตินครเขตทูลลา ก็ทรงจุมพิตพระราชทานพรฉันว่าเป็นพระราชนัดดาอย่าง สนิทเสร็จแล้ว ส่วนพระราชโอรสพระธิดาทั้ง 2 พระองค์ เมื่อทูลลาพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ทรงจุมพิตสั่งเสียบเสมอด้วยพระญาติอันสนิท...”⁶

⁶ พระยาศรีสหเทพ (เล็ง วิริยศิริ) เรียบเรียง, จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116, กรุงเทพฯ, แสงดาว, 2553.

ส่วนความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระจักรพรรดินั้นได้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนตั้งแต่การรับเสด็จที่ยิ่งใหญ่ การถวายพระเกียรติตลอดระยะเวลาที่ทรงประทับอยู่ในรัสเซีย นอกจากนั้นในช่วงเวลาที่ทั้งสองพระองค์จะทรงลาจากกันได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นของทั้งสองพระองค์ดังบันทึกของพระยาคริสหเทพ ที่ว่า “...ทั้งสองพระองค์ ทรงพระอาลัยในการที่จะต้องเสด็จพระราชดำเนินจากกัน โดยอาการที่ปรากฏเห็นได้ถนัดทั้งสองพระองค์ จึงได้ทรงประทับสั่งสนทนาอยู่อีกถึงชั่วโมง แล้วจำพระทัยต้องทูลลากัน ทรงกอดรัดคัมพิตและมีพระราชดำรัสสั่งเสียเป็นอนุเคราะห์การ สมเด็จพระเจ้าเอมเปรอรกรุงรัสเซียยังให้ชกธงเครื่องหมายถวายพระพรให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชสำราญในระยะทางอีกครั้งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้นายเรือพระที่นั่งไปลาเสด็จชกธงขึ้นเส้าหมายความตอบขอบพระราชหฤทัย...”⁷

สำหรับเหตุผลในการเจริญพระราชไมตรีที่มาจากความต้องการพัฒนาประเทศนั้น เกิดจากพระปรีชาญาณขององค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงต้องการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญทัดเทียมนานอารยประเทศ จึงมีความจำเป็นที่สยามต้องรับศิลปวิทยาการจากประเทศที่ยอมรับกันว่ามีความเจริญแล้วมาสู่ประเทศ จากจุดเริ่มต้นจากการที่ได้ว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการในหน้าที่ต่างๆ จนถึงการส่งนักเรียนไทยออกไปศึกษาในต่างประเทศ เพื่อให้กลับมาปฏิบัติราชการแทนชาวต่างประเทศ ดังที่ ดร.วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “นักเรียนนอก” ว่า ประเทศไทยได้ “ลงทุนในทรัพยากรมนุษย์” ด้วยวิธีการส่งนักเรียนไทยออกไปศึกษาวิชาในต่างประเทศอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นมูลค่ามหาศาล แต่เป็นการลงทุนที่คุ้มค่า เพราะ “นักเรียนนอก” ที่เกิดจากการลงทุนดังกล่าวในระหว่างเวลาประมาณ 70 ปี ตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 5 จนกระทั่ง

⁷ อ้างแล้ว.

ถึงสงครามแปซิฟิกจำนวนประมาณ 1,300 คน ได้เป็นกำลังสำคัญในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศให้มีความทันสมัย ซึ่งเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการรักษาเอกราชและอธิปไตยของบ้านเมืองตลอดเวลาดังกล่าว⁸

สำหรับนักเรียนไทยที่ได้ไปศึกษาในประเทศรัสเซียในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น จากข้อมูลของ ดร.วิชิตวงศ์ ได้กล่าวไว้ว่ามี 20 คน โดยในปี ค.ศ. 1898 (พ.ศ. 2441) ได้มีการส่งนักเรียนไทยรุ่นแรกเข้าไปเรียนในรัสเซีย นักเรียนไทยกลุ่มนี้ซึ่งคัดเลือกจากนักเรียนไทยในอังกฤษประกอบด้วยพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถและ พุ่ม สาคกร นักเรียนทุน อีกทั้งกระทรวงศึกษาธิการได้ส่ง นกยูง วิเศษกุล (พระยาสุรินทราชา) ไปศึกษาวิชาครูในประเทศอังกฤษ และให้ไปปฏิบัติหน้าที่ราชการส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ รวมทั้งการถวายพระอักษรภาษาไทย (“เป็นผู้ใหญ่ดูแลการในพระองค์”) ซึ่งก็ต้องศึกษาภาษารัสเซียด้วย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ทรงเป็นพระราชโอรสซึ่งทรงฐานันดรศักดิ์ต่อไปจากสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ดังนั้น ระยะเวลาที่ประทับอยู่ที่รัสเซียจึงต้องมีราชองครักษ์ประจำพระองค์ด้วย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแต่งตั้งให้ร้อยโทหลวงสุรยุทธโยธาหาร (ซึ่ง นภักดีกุล) ให้ไปทำหน้าที่ดังกล่าว ซึ่งต่อมาได้สมรสกับสุภาพสตรีรัสเซียระหว่างทำหน้าที่และได้นำบุตรและภรรยากลับมาเมืองไทย⁹

⁸ ดร.วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์, “นักเรียนนอก” ข้อมูลสำคัญในประวัติศาสตร์สังคมไทย, กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2550.

⁹ อ้างแล้ว.

นักเรียนไทยที่ไปศึกษาในรัสเซียในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 ส่วนใหญ่เป็นการไปศึกษาในวิชาการทหารและส่วนใหญ่เป็นหม่อมเจ้า เช่น

พล.ต.หม่อมเจ้าทองทิฆายุ ทองใหญ่

หม่อมเจ้าวัลภากร วรวรรณ (ศึกษาวิชาแพทย์)

พ.ต.หม่อมเจ้าไตรทิพเทพสุด เทวกุล

พ.ต.อ.หม่อมเจ้าสุรุดมิประวัติ เทวกุล

พ.ต.อ.หม่อมเจ้านิวทรวงศ์ เกษมสันต์

พ.ต.หม่อมเจ้านันตรนรไชย เทวกุล

หม่อมเจ้าลักษณเลิศ ชยางกูร

หม่อมเจ้าเฉลิมศรี สวัสดิวัตน์

พล.ต.ต.หลวงเสนีย์ธรณยุทธ (ม.ร.ว.เสวตวงศ์ วัชรวิวงศ์)

พล.ต.ต.หลวงยอดอาวุธ (พื่อน ฤทธาคนี)

พล.ต.ต.หลวงอนุমানเมธนี (เทพ ภูมिरัตน์)

แต่หลังจากเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 และรัสเซียมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศแล้วก็ไม่มียุโรปนักเรียนไทยไปศึกษาที่รัสเซียอีก จวบจนทศวรรษที่ 1970 จึงเริ่มมีนักเรียนไทยไปศึกษาในสหภาพโซเวียตอีกครั้ง

มูลเหตุอีกประการหนึ่งของการเสด็จพระราชดำเนินเจริญพระราชไมตรีกับจักรวรรดิรัสเซียของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าจะไม่โดดเด่นนัก แต่ก็เป็นความสำเร็จอย่างหนึ่งก็ตามมา คือ การทำให้ประเทศสยามเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในโลกตะวันตก ซึ่งเป็นศูนย์รวมความเจริญของโลกในยุคนั้น อันเท่ากับเป็นการนำประเทศสยามสู่ความเป็นสากล และการที่ผู้นำของสยามมีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับผู้นำของประเทศมหาอำนาจ ก็จะช่วยส่งเสริมให้สยามเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในเวทีการเมืองโลก ทั้งนี้เห็นได้จากการที่สมเด็จพระจักรพรรดินิโคลัสที่ 2 แห่งรัสเซียได้ทรงมีพระราชดำริให้หนังสือพิมพ์ L'ILLUSTRATION ของฝรั่งเศสนำพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระจักรพรรดิที่ทรงฉายไว้เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2540 ที่พระราชวังปีเตอร์ฮอฟ ตีพิมพ์ในหน้าหนึ่งของหนังสือพิมพ์ในวันที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประเทศฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการ (ระหว่างวันที่ 11-17 กันยายน พ.ศ. 2540)

โดยสรุปแล้วสามารถกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับรัสเซียดำเนินมากกว่า 113 ปีแล้ว โดยมีรากฐานมาจากผลประโยชน์ร่วมกันของทั้งสองฝ่าย กล่าวคือพระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ 3 ทรงดำเนินกุลโบายทางการเมืองด้วยการส่งมกุฎราชกุมารนิโคลัส อเล็กซานโดรวิช ซึ่งเป็นมกุฎราชกุมารให้เสด็จมาเยือนดินแดนทางเอเชีย โดยได้เสด็จมาประทับประเทศไทยเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2434 ทั้งนี้โดยมีจุดมุ่งหมายจะขยายอิทธิพลเข้ามาในเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะประเทศไทยซึ่งยังปลอดจากการปกครองโดยตรงทั้งจากอังกฤษและฝรั่งเศส เพื่อจะได้ใช้อิทธิพลในแถบนี้ไปต่อรองกับอังกฤษ ซึ่งเข้าไปสร้างอิทธิพลแถบเปอร์

L'ILLUSTRATION

SAMEDI 11 SEPTEMBRE 1897

เซียและอัฟกานิสถาน อันเป็นดินแดนที่อยู่ติดกับจักรวรรดิรัสเซีย¹⁰

ส่วนฝ่ายไทยก็เห็นประโยชน์ร่วมที่จะได้รับจากจักรวรรดิรัสเซียเช่นกัน ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้การต้อนรับเป็นอย่างดี ด้วยทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะกระชับสัมพันธไมตรีกับรัสเซียให้มั่นคงยิ่งขึ้น และเป็นประโยชน์ที่จะใช้เป็นหลักประกันความมั่นคงในเอกราชและอธิปไตยของไทยที่กำลังสั่นคลอนจากการขยายอิทธิพลเข้ามาแสวงหาเมืองขึ้นของฝรั่งเศสในเวียดนามปี พ.ศ. 2426 และของอังกฤษในพม่าปี พ.ศ. 2429

¹⁰ นรนิติ เศรษฐบุตร, “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหภาพโซเวียต”, ใน เอกสารการสอนวิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (หน่วยที่ 1-8), กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, 2529).

สำหรับการเริ่มต้นของความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทยกับรัสเซียนั้น ได้ถือเอาการเสด็จประพาสรัสเซียของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างวันที่ 2-11 กรกฎาคม 2440 เป็นหลัก ซึ่งต่อมาได้แลกเปลี่ยนผู้แทนทางการทูตระหว่างกัน โดยไทยให้อัครราชทูตประจำกรุงปารีส คือ พระยาสุรียานุวัตรเป็นอัครราชทูตประจำนครเซนต์ปีเตอส์เบิร์กของรัสเซียเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2440 และในปี พ.ศ. 2441 รัสเซียได้ส่งเคานท์ อเล็กซานเดอร์ โอลารอฟสกี มาเป็นกงสุลรัสเซียประจำกรุงเทพฯ ความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรสยามกับจักรวรรดิรัสเซียได้ดำเนินมาจนถึงปี พ.ศ. 2460 เมื่อรัสเซียเกิดการปฏิวัติสังคมนิยม และสถาปนาประเทศสหภาพโซเวียตขึ้น ไทยจึงได้ถอนการมีผู้แทนทางการทูตที่ดูแลรัสเซีย และยุติความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกันลงชั่วคราว

ภาคผนวก ก.

การเสด็จพระราชดำเนินเยือนพระราชอาณาจักรสยามของมกุฎราชกุมารนิโคลัส อเล็กซานโดรวิชแห่งจักรวรรดิรัสเซีย ระหว่างวันที่ 7-13 มีนาคม พ.ศ. 2434 (1891) (สรุปจากรายงานของ อา. แอ้ม วียวอดเซฟ กงสุลใหญ่รัสเซียประจำสิงคโปร์ถึงกระทรวงการต่างประเทศรัสเซียเกี่ยวกับการเสด็จพระราชดำเนินเยือนพระราชอาณาจักรสยามของมกุฎราชกุมารนิโคลัส อเล็กซานโดรวิชแห่งจักรวรรดิรัสเซีย ระหว่างวันที่ 7-13 มีนาคม พ.ศ. 1891 เมื่อวันที่ 20 มีนาคม ค.ศ. 1891 จากหนังสือ 100 ปี ความสัมพันธ์สยาม-รัสเซีย: คำแปลเอกสารประวัติศาสตร์

วันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2434 เวลาบ่ายเรือพระที่นั่งพรีเกต “ปามิตอาโซวา” ของมกุฎราชกุมารนิโคลัส อเล็กซานโดรวิชได้ทอดสมอในอ่าวสยาม ขบวนเรือสยามที่รอรับเสด็จได้ยิงสลุต พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งเป็นผู้แทนพระองค์พร้อมผู้ติดตามได้ขึ้นไปบนเรือพระที่นั่งพรีเกตเพื่อทรงกล่าวต้อนรับและกราบบังคมทูลเชิญมกุฎราชกุมารประทับเรือยอร์ชพระที่นั่ง “อาพอลโล่” เพื่อเสด็จพระราชดำเนินสู่บางกอก

วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2434 ตอนรุ่งเช้ามกุฎราชกุมารพร้อมผู้ติดตาม ประทับเรือยอร์ชพระที่นั่ง “อาพอลโล่” เพื่อเสด็จพระราชดำเนินสู่บางกอก โดยใช้เวลา 4 ชั่วโมง เรือยอร์ชพระที่นั่ง “อาพอลโล่” เข้าจอดเทียบท่าเรือสวนพระองค์ ซึ่งมีการประดับประดาอย่างวิจิตรงดงาม และมีการยิงสลุต ที่ท่าเรือมีชาวสยาม มาเฝ้าชมพระบารมีเต็มท่าเรือและย่านใกล้เคียง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรอรับเสด็จแล้วทูลเชิญเสด็จไปยังพระบรมราชวัง ณ ที่นั้นพระองค์ ได้ถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์แด่องค์มกุฎราชกุมารและเจ้าชายกืออร์กีย์กรีเซลกี ทรงแนะนำให้รู้จักกับพระราชินี และทรงทูลเชิญเสด็จามกุฎราชกุมารไปยังวังสราญรมย์

วันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2434 มีพิธีการรับเสด็จอย่างยิ่งใหญ่สลั้กับการทอดพระเนตรวัง พิพิธภัณฑ์ วัดและโบราณวัตถุ ที่ลานหน้าพระราชวังมีประชาชนนับหมื่นคนได้นำสิ่งของต่างๆ มาถวาย

วันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2434 เวลาเช้า มกุฎราชกุมารพร้อมผู้ติดตาม ประทับเรือยอร์ชพระที่นั่ง “อาพอลโล่” เพื่อเสด็จพระราชดำเนินไปยังบางปะอิน

วันที่ 11-12 มีนาคม พ.ศ. 2434 มกุฎราชกุมารพร้อมผู้ติดตามทรงทอดพระเนตรการคล้องช้างป่าที่มากถึง 300 เชือก (ทรงเคยทอดพระเนตรการแสดงนี้มาแล้วที่ศรีลังกา แต่มีช้างเพียง 9 เชือก)

วันที่ 13 มีนาคม พ.ศ. 2434 ในตอนเช้ามกุฎราชกุมารนิโคลัส อเล็กซานโดรวิชถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชินี จากนั้นได้ประทับเรือยอร์ชพระที่นั่ง “อาพอลโล่” เพื่อเสด็จพระราชดำเนินไปยังเรือพระที่นั่งพรีเกต “ปามิต อาโซวา” ที่จอดทอดสมออยู่ที่อ่าวสยาม มกุฎราชกุมารทรงนำพระบรมวงศานุวงศ์ชมเรือพรีเกตโดยละเอียด จนกระทั่งเวลา 13 นาฬิกากองเรือได้ถอนสมอและออกเดินทางไปไซ่ง่อน

ภาคผนวก ข.

การเสด็จพระราชดำเนินเจริญพระราชไมตรีกับจักรวรรดิรัสเซียของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่างวันที่ 2-11 กรกฎาคม พ.ศ. 2440

(สรุปมาจาก จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116 เรียบเรียงโดย พระยา
คริสทเทพ (เส็ง วิริยศิริ)

วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 ถึงเมืองโอเดอร์เบิร์ก (Oderberg) ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านพรมแดนออสเตรียกับรัสเซีย สมเด็จพระจักรพรรดิแห่งรัสเซียมีพระราชโองการให้คอเวนเนอร์เยเนอราลมณฑลวาซอ (Warsaw) จัดข้าราชการมาคอยรับเสด็จ เวลา 18.23 นาฬิกาพระที่นั่งถึงสถานีรถไฟเมืองวาซอ ซีรินไฮเนสปรินซ์ อีเมริทินสกี (Prince Imeritinsky) คอเวนเนอร์เยเนอราลมณฑลโปแลนด์เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรับเสด็จฯ หลังจากพิธีตรวจแถวทหาร (มีทหาร 22,400 นายตั้งแถวรอรับเสด็จฯ) ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยรถม้าพระที่นั่งไปยังวังลาเซนกี (Lazenki) ซึ่งจัดเป็นที่ประทับ

วันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 คอเวนเนอร์เยเนอราลมณฑลวาซอ จัดซ้อมทหารถวายทอดพระเนตร พร้อมรับเสด็จพระราชดำเนินมายังทุ่งมอกาตบที่ซ้อมทหาร เวลาค่ำคอเวนเนอร์เยเนอราลกราบบังคมทูลเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรละครออเปอรา สมเด็จพระจักรพรรดิแห่งรัสเซียมีพระราชโทรเลขมากวายฯ แสดงพระราชหฤทัยยินดี ในการที่เสด็จพระราชดำเนินมาถึงเมืองวาซอและขอต้อนรับ บ่าย 5 โมง 53 นาที เสด็จพระราชดำเนินสู่รถไฟพระที่นั่งที่สมเด็จพระจักรพรรดิแห่งรัสเซียจัดมารับเสด็จฯ “...เป็นรถขนาดใหญ่กว่ารถที่เคยเห็นมาแต่ก่อน ภายในตกแต่งอย่างประณีต จนผู้ที่มาในรถไฟรู้สึกอย่างเดียวกับอยู่ในวังอันงาม มีความผาสุกเป็นอย่างยิ่ง...”

วันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 รถพระที่นั่งใช้จักรต่อมาผ่านดูเกติ (Daukehty) เมืองดพินค์ (Dvinsk) บ้านอันโตโนปอล (Antonopol) บ้านปลคอฟกา (Korsovka) เมืองออสโตรอฟ (Ostroff) ถึงเมืองลูกา (Louga) “ที่สเตชันรถไฟเมืองออสโตรอฟ เมืองปลคอฟกามีผู้ว่าราชการและผู้มีบรรดาศักดิ์ในเมืองเหล่านั้น แต่งตัวเต็มยศมาคอยรับเสด็จฯ ...เวลา 1 ยามถึงตำบลคราสะโนเยเลโรมีพวกทหารประมาณสี่หมื่นเศษมายืนแถว 2 ชั้นโห่ถวายชัยมงคลกับมีทหารตรวจทำเพลงสรรเสริญพระบารมีเสียงสนั่นลั่นก้องทุ่ง” เวลายาม 1 กับ 30 นาทีรถพระที่นั่งถึงเมืองปีเตอร์ฮอฟ สมเด็จพระจักรพรรดิแห่งรัสเซียและผู้ตามเสด็จ

คอยรับเสด็จพระราชดำเนินที่ตรงบันไดรถไฟ

วันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 เสด็จไปวัดปรินซ์ตันสออปคลีกลิสเบิร์ก และทรงโปรดเกล้าฯ ให้นำเครื่องราชอิสริยาภรณ์กรุงสยามไปพระราชทานแก่ แกรนด์ดุก และข้าราชการฝ่ายกรุงรัสเซียที่ควรพระราชทาน และสมเด็จพระเจ้าเอมเปอรอกรุสเซียก็โปรดเกล้าฯ ส่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์มาพระราชทานเจ้านาย และข้าราชการฝ่ายสยาม จากนั้นได้เสด็จพระราชดำเนินโดยรถพระที่นั่งไป ลี้บักัดพระบรมนามาภิไธย เยี่ยมแกรนด์ดุกและแกรนด์ดัชเชสทั้งหลายในเขต อาเล็กซันเดรียและปีเตอร์ฮอฟ ครั้นเวลาย่ำค่ำแกรนด์ดุกทั้งหลาย ที่ได้รับ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สยาม แต่งพระองค์เต็มยศประดับเครื่องราช อิสริยาภรณ์มาเฝ้ากราบบังคมทูลขอบพระราชหฤทัยที่ได้รับพระราชทานเครื่อง ราชอิสริยาภรณ์

วันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 สมเด็จพระเจ้าเอมเปอรอกรุสเซีย พร้อมด้วยแกรนด์ดุกไมคัลอาเล็กซันโดรวิชมาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ช่างฉายพระบรมรูปพร้อมกันยังชั้นล่างริมโบสถ์ในเขต พระราชวัง จากนั้นได้เสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังปีเตอร์ฮอฟมายังทำน้ำ หน้าพระราชวัง มีกองทหารคอยส่งเสด็จพระราชดำเนินเป็นพระเกียรติยศคอย รับเสด็จ ณ ทำน้ำ ทรงพระราชดำเนินตรวจแถวทหาร และได้เสด็จลงเรือกลไฟ ชื่ออาเล็กซันเดรียใช้จักรออกจากท่ากองทัพแบตเตอริบนท่า ถึงท่ากรุงเซนต์ ปีเตอร์สเบิร์ก แล้วเสด็จพระราชดำเนินโดยรถไฟยังวัดเซนต์ปีเตอร์สเบิร์กและ เซนต์ปอลในป้อมซึ่งเป็นที่ฝังพระศพในราชตระกูล ทรงวางพวงมาลัยเงินที่ พระบรมศพสมเด็จพระเจ้าเอมเปอรออาเล็กซันเดอร์ที่ 3 ทรงกระทำเคารพตาม ขัตติยราชประเพณี แล้วเสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนรถม้าไปทอดพระเนตร ตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าเอมเปอรอปีเตอร์ที่เกรต เรียกว่าคอตเตซของปีเตอร์ที่เกรต ซึ่งเป็นตำแหน่งตั้งอยู่ก่อนสร้างกรุงเซนต์ปีเตอร์สเบิร์ก เวลาบ่าย 3 โมง โปรดเกล้าฯ ให้เอกอัครราชทูตต่างประเทศที่มาประจำในราชสำนักรัสเซียเฝ้าทูลละอองธุลี พระบาท ณ ห้องที่ประทับ แล้วเสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังวินเตอร์โดย ขบวนรถพระที่นั่งไปยังที่สนามคาริตลินลูก (Caritzine Lug) ทอดพระเนตรกอง

ทหารดับเพลิงพร้อมด้วยรถม้าบรรทุกทุกสับดับเพลิงและเครื่องมือต่างๆ เวลา
วันนี้สมเด็จพระเจ้าเอมเปรอกองรัสเซียโปรดเกล้าฯ ให้จัดมีละครอย่างออเปร่า
ถวายทอดพระเนตร ณ ที่โรงละครหลวงในเขตปีเตอร์ฮอฟ

วันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 เช้าวันนี้ทรงพระอักษรเข้าไปยังกรุงเทพฯ
เวลาบ่ายโมงหนึ่งเสด็จพระราชดำเนินไปเสวยกลางวันที่พระตำหนักเอมเปรส
พระราชมารดา ครั้นเวลาทุ่มหนึ่งเสด็จพระราชดำเนินไปเสวยพระกระยาหารเย็น
ยังวังอเล็กซานเดรีย แล้วประทับสนทนาก่อนเวลาบ่ายหนึ่งจึงทูลลาสมเด็จพระนาง
เจ้าเอมเปรสพระมเหสีเสด็จพระราชดำเนินมายังสเตชันรถไฟ มีเจ้านายและ
ข้าราชการฝ่ายกรุงรัสเซียและข้าราชการฝ่ายสยามคอยรับเสด็จพระราชดำเนิน
อยู่พร้อมกันตามทางจากวังอเล็กซานเดรียถึงสเตชันรถไฟ มีการตกแต่งด้วยธง
ช้างและธงรัสเซียเป็นระยะๆ จากนั้นได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่รถไฟพระที่นั่ง
ออกจากเมืองปีเตอร์ฮอฟไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้มาเมืองมอสโก

วันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 รถพระที่นั่งใช้จักรต่อมาผ่านสเตชัน
สะปิโรโว เมืองทะเลเวียระ ถึงเมืองกลิน ผู้ว่าราชการเมืองมอสโกชื่อบูลิกิน
(Buliguine) มารับเสด็จพระราชดำเนินและตามเสด็จมาในขบวน บ่าย 2 โมง
30 นาที รถพระที่นั่งถึงสเตชันรถไฟสเตชันเสนตปีเตอร์สเบิร์กในเมืองมอสโก
ทหารกองรับเสด็จพระราชดำเนินประดับพระเกียรติยศ ถวายคำนับและทำแตร
สรรเสริญพระบารมี เมื่อเสด็จมาถึงพระราชวังใหญ่ในบริเวณเครมลิน (Kremlin)
เยเนอราลสะโตลิปิน (Stolipin) สมุหราชองครักษ์เสด็จขึ้นสู่พระราชวัง ครั้นบ่าย
3 โมงเศษ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังวังแกรนด์ดุกเลิร์ชทรงเยี่ยมเยียน
แกรนด์ดัชเชสอิลิซา และโปรดเกล้าฯ ให้สมุหราชองครักษ์ นำเครื่องราชอิสริยาภรณ์
มหาจักรีบรมราชวงศ์ไปพระราชทานแด่แกรนด์ดุกเลิร์ช แล้วเสด็จพระราชดำเนิน
โดยรถพระที่นั่งมาทอดพระเนตรวัดอัสสัมชัญ (Assomption) ในเขตวังเครมลิน
และโบสถ์อัครทูตไมเคิล (Archangel Michael) ซึ่งเป็นที่ฝังพระศพเอมเปรอ
และเจ้าในกรุงรัสเซีย ตั้งแต่ต้นราชตระกูลโรมานอฟจนมาถึงเอมเปรอปีเตอร์
ที่เกรต แล้วเสด็จมายังโบสถ์แอนนอนซิเอชัน (Annonciation) ซึ่งเป็นโบสถ์ที่
แบบปะไตส์ และแต่งการวิวาหมงคลพระราชทายาทของกรุงรัสเซีย

วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 เสด็จพระราชดำเนินเรือโรมานอฟ (Romanoff) ณ ตำบลถนนวาร์คาในเมืองมอสโก ซึ่งเป็นเรือเก่าของโรมานอฟ ต้นพระราชวงศ์ของออสเตรีย เพื่อเห็นเรือและภาชนะเครื่องใช้สอย แต่ 290 ปี เมื่อทอดพระเนตรตลอดแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับมาแวะที่ร้านขายเครื่องเงินเครื่องทองร้านพิบแบระก็ แล้วเสด็จกลับมายังพระราชวังที่ประทับ เวลาบ่าย 2 โมงครึ่ง รถพระที่นั่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมาถึงสเตชันรถไฟ ครั้นเวลาบ่าย 4 โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และพระเจ้าลูกยาเธอ และข้าราชการ เสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังไปยังวัดเซเวียร์ ในเมืองมอสโก สร้างขึ้นเป็นที่ระลึกของเมือง ซึ่งพ้นจากอำนาจกองทัพฝรั่งเศส แล้วเสด็จโดยขบวนรถพระที่นั่งต่อไปถึงสเตชันคาคุก้า และขึ้นสู่อุทยานถึงพลับพลาเซาสะปาโร โดยมีกรมนคราภิบาลเมืองมอสโก จัดรับเสด็จถวายเป็นพระเกียรติ ในวันที่ ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานทิบพระโอสถมีอักษรย่อพระบรมนามาภิไธยประดับเพชรแก่แกรนด์ดุกเสิร์ช โต๊ะทองคำหนึ่งตัว แก่แกรนด์ดัชเชสเสิร์ช ฝ่ายแกรนด์ดุกเสิร์ชทูลเกล้าฯ ถวายของพระโอสถทองคำลงยาชาวตีมีมือช่างรัสเซีย 1 ของ และแกรนด์ดัชเชสฝากโหมดอย่างตีมีมือช่างรัสเซีย ถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ 2 ม้วน

วันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรเครื่องเงินเครื่องทองลงยาที่ร้านอูตชินนิคอฟ (P. Ootchinikoff) และเสด็จร้านสะโปเยนิคอฟ ร้านที่ขายแพรโหมดและเยียรบับอย่างดีในเมืองมอสโก จากนั้นเสด็จไปยังหอสมุดที่เก็บหนังสือของกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งเป็นคลังเก็บบรรดาหนังสือห้องตราไปบอกพระราชสาสน์ พระราชลัญจกรที่สำคัญอย่างยิ่งของหอสมุดนี้คือหลักซึ่งจารึกพระราโชวาทของสมเด็จพระเจ้าเอมเปรอปีเตอร์ที่เกรต ในเวลาเย็น เจ้าพนักงานกรมวังจัดเลี้ยงข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนินในห้องเสนต์วะลาตีเมียในพระราชวัง เยเนอราลสะโตลือปินได้กล่าวถ้อยคำถวายชัย และขอให้ทรงพระราชสำราญตลอดระยะทางจนเสด็จพระราชดำเนินกลับสู่พระนคร

วันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 รถพระที่นั่งใช้จักรมารุ่งสว่างที่

สเตชันบอลอิกาย (Bologoe) แขวงเมืองวอลได (Waldai) แล้วต่อมาถึงสเตชัน
เมืองปีเตอร์ฮอฟที่สเตชันสมเด็จพระเจ้าเอมเปอรอกรุสเซียพร้อมด้วยแกรนด์
ดุกไมคัลอเล็กซันโดรวิชพระอนุชา ปรินซ์ยอร์ชแมกสิมิลีเยโนวิชโรมาโนสกี
(Prince George Maximilianovitch) ดุกลอยเซเตนเบิร์ก (Duke of Leucht-
enberg) และเจ้านายข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนคอยรับเสด็จ สมเด็จพระเจ้า
เอมเปรมีพระราชหฤทัยยินดี ที่เสด็จพระราชดำเนินกลับมาถึงเป็นอันมาก
ทรงต้อนรับด้วยความยินดี พร้อมถวายของโอสททองลงยาราชาวดีสีเหลืองมี
รูปมงกุฏกรุสเซีย ประดับเพชรอยู่ที่มุมข้างในของมีลายพระราชหัตถเลขาของ
**สมเด็จพระเจ้าเอมเปรอจาร์กเป็นภาษาอังกฤษว่า From your friend
Nicolas, Peterhof, 1897.** และทรงฝากเข็มกลัดรูปมงกุฏกรุสเซียประดับ
เพชรและนิลมาถวายสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ หลังเสวยกลางวันเสร็จ
เอมเปรสพระราชมารดาถวายของพระโอสททองคำลงยาราชาวดีสีแดงทั้งตัว
มีลายทองทับ มีลายพระราชหัตถเลขาจารึกว่า In remembrance of Peterhof
1897. แปลว่าที่ระลึกของปีเตอร์ฮอฟปี 1897 และฝากทองพระกรประดับเพชร
และพองมุกมาถวายสมเด็จพระบรมราชินีนาถ แล้วโปรดเกล้าฯ ฉายพระบรมรูป
อีกครั้งหนึ่ง

วันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 สมเด็จพระเจ้าเอมเปอรอกรุสเซีย เสด็จ
พระราชดำเนินมาถึงพระราชวังปีเตอร์ฮอฟ ณ ห้องน้ำเงิน พร้อมด้วยเอมเปรส
พระชนนี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชดำเนินออกไปรับเสด็จ มาประทับ
เสวยพระกระยาหารกลางวัน ณ โต๊ะเสวยในห้องขาวเฉพาะส่วนพระมหากษัตริย์
กับเอมเปรสและเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายสยามและฝ่ายรัสเซีย เวลา
บ่าย 3 โมงเศษ ได้เสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังปีเตอร์ฮอฟ ไปยังวังอ
เล็กซันเดรีย ทรงเยี่ยมพระราชธิดาองค์น้อย และเอมเปรสทรงถ่ายพระบรมรูป
และพระรูปสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช จากนั้นทรงเสด็จพระราชดำเนินออกจาก
วังอเล็กซันเดรีย มายังท่าเรือ ณ ชายทะเลหน้าพระราชวังปีเตอร์ฮอฟ
มีแกรนด์ดุกและเจ้านายฝ่ายกรุสเซีย พร้อมด้วยข้าราชการฝ่ายกรุสเซีย
และฝ่ายสยามคอยรับและส่งเสด็จพระราชดำเนิน แล้วทรงลาแกรนด์ดุกทั้งหลาย

ที่มาส่งเสด็จ แกรนด์ตุ๊กทั้งหลายแสดงความอาลัย กราบบังคมทูลถวายพระพร ขอให้ทรงพระเจริญในระยะทาง พอได้เวลาทรงเสด็จพระราชดำเนินลงสู่เรือกลไฟพระที่นั่งอาเล็กซันเดรีย เรือพระที่นั่งออกจากท่าพระราชวังปีเตอร์ฮอฟ โดยมีเรือยอร์ชของสมเด็จพระเจ้าเอมเปอรอกรุสเซียชื่อแอร์โร แปลว่าลูกศร เป็นเรือพระที่นั่งรองตามมา ถึงท้ายเกาะครอนสตาต (Cronstadt) ซึ่งเป็นด่านที่ตั้งกองทหารเรือของกรุสเซีย เสด็จพระราชดำเนินลงจากเรือพระที่นั่งอาเล็กซันเดรีย พร้อมด้วยเจ้านายและข้าราชการลงเรือพระที่นั่งกลไฟเล็กไปยังเรือกลไฟชื่อ สแตนด์ฮาร์ด เมื่อเสด็จมาถึงแล้วทรงทอดพระเนตรห้องในเรือสแตนด์ฮาร์ด ประทับโต๊ะเสวยพระสุธารสและเครื่องว่างในเรือ จนเวลา 1 ทุ่ม จึงได้เสด็จพระราชดำเนินกลับมายังเรือกลไฟโปลาสะตาร์ ซึ่งเป็นเรือพระที่นั่งยอร์ชของสมเด็จพระเจ้าเอมเปอรอจัดส่งเสด็จ ทั้งสองพระองค์ ทรงพระอาลัยในการที่จะต้องเสด็จพระราชดำเนินจากกัน โดยอาการที่ปรากฏเห็นได้ถนัดทั้งสองพระองค์ จึงได้ทรงประทับสั่งสนทนากันอยู่อีกครึ่งชั่วโมง แล้วจำพระทัยต้องทูลลากัน ทรงกอดรัดจุมพิตและมีพระราชดำรัสสั่งเสียเป็นอเนกประการ สมเด็จพระเจ้าเอมเปอรอกรุสเซียยังให้ช้ทรงเครื่องหมายถวายพระพรให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชสำราญในระยะทางอีกครั้งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้นายเรือพระที่นั่งโปลาสะตาร์ช้ทรงขึ้นเสภาหมายความตอบขอบพระราชหฤทัย จากนั้นเรือพระที่นั่งออกจากหน้าท่าเกาะครอนสตาตมาทางตะวันตกในทะเลอ่าวฟินแลนด์ต่อไป